

**Kulturális kapcsolatok, regionalizmus,
szövetkezési kompromisszum**
Szemponatok a korai transzszilvanizmus vizsgálatához
1918–1928

I.

1. Az 1920-as évek romániai magyar, román és német közírása kivételes odaadással terjesztette a nemzetek és a nemzeti kisebbségek közötti kulturális közeledés gondolatát. A román állam viszonylatában elsősorban esszéírók, publicisták és kultúrpolitikusok igyekeztek meggyőzni olvasóikat arról, hogy a „politika dühöngő örvénylése közepette a kultúra az egyetlen közösség, amely világító toronyként emelkedik ki a gyűlölet tajtékzó hullámai közül”.¹ Ezt a gondolatmenetet Nicolae Iorga román történész így pontosította: „A magyar és más nemzeti társadalommal általában a zene és a képzőművészetek területén együttműködni azt a meggyőződést jelenti, hogy *létezik egy közös eszményi humánus, amelyben anélkül találkozhatunk, hogy értelmetlenül és céltalanul utáljuk egymást*.”² A megidézett humánus azonban nemcsak a három etnikailag különböző csoportot érintette, hanem kivetítette azt a síkot is, amelyen Nagy-Románia román nemzetrészeinek éppúgy, mint a német és magyar kisebbség tagjainak érintkezniük kellett egymással. E kétsíkú: *interetnikai* és *intraetnikai* kultúrkapcsolatok eszméje számtalan írásos nyomott hagyott mindhárom közösség időszaki irodalmában. A következő fejtegetésekkel ezen a nyomokon haladva megkísérlünk olyan szempontokat kidol-

1 Napkelet: *A kultúrák közössége*, 46.

2 Iorga: *Inițiativa*. Kiemelés az eredetiben. Vö. ilyen értelemben: *Ancheta noastră*; Bota: *Înfrățirea*; Kádár: *A művészet elé*; Keresztury: *Chestiunea*.

gozni, amelyekkel a hetvenes években beinduló transzszilvanizmus-kutatás legújabb munkái sem foglalkoznak.³

2. Az államalkotók az óromániai, besszarábiai, bukovinai és erdélyi románok „lelki egyesítését” szorgalmazták a „kultúra alapos és szilárd megszerzése, az irodalom és művészet útján, az egyesített vidékeken”.⁴ Az „Erdély, Bánság, Körös-vidék, Szatmár és Máramaros” összetett kifejezés – a Kárpátokon inneni területre vonatkoztatva – nem egyedül a gyulafehérvári nemzetgyűlés irataiban élte túl a világháborút.⁵ De már 1920 körül *Ardeal* volt a Kárpát-kanyartól az Alföldig elterülő román fennhatóságú vidékek közös, hivatalos vagy félhivatalos neve.⁶

Miközben az „erdélyi románok”⁷ és besszarábiai, bukovinai, havasalföldi meg moldvai honfitársaik szellemi összefogásra készülődtek, a különböző délkelet-európai külhonban élő románoktól nemzeti öntudatuk megtartását és fejlesztését várták el. Kormánypártiak és ellenzékiek győzelmi mámorukban sem vették le róluk aggódó tekintetüket. És amikor 1924-ben a Szovjetunió újfent bejelentette igényét Besszarábiára, két fronton harcoltak. „Senki sem fog minket szétválasztani” – dacolt a néppárti főideológus-író Octavian Goga a keleti országsáv elvesztésének a veszé-

3 Bergel: *Homo Transilvanus*; Csutak: *Időálló monológ(ok)*; Gajdos Balogh: *A transzszilvanizmus*; Cs. Gyimesi: *A teremtő fájdalom*; Uő: *Gyöngy*; Kántor: *Itt valami más van*; Láng: *Egy önmeghatározás*; Pomogáts: *Álom*; Uő: *Szabédi*; Uő: *Aspirations*; Schuller-Anger: *Kritik*; Tordai: *Provincialismo*; Wittstock: *Der Kulturbegriff*; Uő: *Über den Transylvanizismus*. A korábbi írásokat ld. a 73., 74. és 75. jegyzetben.

4 Hodoş C.: *Propaganda*, 227. Vö. *Arta împăciuitoare*; Bacaloglu: *Arta*; Bota: *Ceţăţi*; Dragomirescu: *Politica*; Hodoş E.: *Unificare*.

5 A gyulafehérvári egyesülési határozatok [1918. december 1.]. In: Mikó: *Huszonkét év*, 265–267, itt 265; Proiectul de lege pentru desfiinţarea Consiliului Dirigent și reorganizarea Serviciilor Publicii în Transilvania, Banat, Crişana, Satu Mare și Maramureş [1920. február 20.]. Idézi Iancu: *Consideraţii*, 63. Vö. Enescu – Enescu: *Ardealul; Starea legislaţiunei*.

6 Programul de Muncă al Partidului Naţional Român (29. aprilie 1920). In: *Istoria României*, 199–204. Ld. *Basarabia noastră*; Costin: *Darea de seamă*; Iniţiativa privată; Meruţiu: *Judeţele*; Salonul de Artă Ardeleană; Suciuc: *Clasele*.

7 Bacaloglu: *Întrecere*, 156; Lăpedatu: *Nouă imprejurări*, 1.

lyével.⁸ Ugyanazon évben pedig a bukaresti oktatási minisztérium elrendelte az iskolai és egyházi igazgatótanács létesítését Szaloniki-ben, amelynek a Balkán román kultúréletét kellett irányítania.⁹

A román politika első világháború utáni egyik fő irányelve tehát a nemzet területi épségének biztosítása és az egyes néprészek államhatárok feletti összetartozásának tudatosítása volt. Az államon belüli *intraetnikai* ügyek jelentősége azonban felülmúlta az államon kívüliekét. A „Să vie ardelenii” („Jöjjenek az erdélyiek”) jelszó, amely 1919-től vissza-visszatért a sajtó nyilvánosságába, azokhoz szólt, akiknek a részvétele elengedhetetlennek látszott a saját nemzeti érdek gyakorlati érvényesítésében.¹⁰ Ez a nemzeti érdek pedig alapvetően befolyásolta az *interetnikai* célkitűzéseket. Mértékadó szerzők a román–magyar–német együttműködést tudományban, irodalomban és művészetben Románia területére korlátozták, és a fiatal állam megszilárdításához kívánták felhasználni. Úgy, mint Emil Isac, aki 1920-ban a következőképpen jellemezte a kultúrák közösségét: „A jó versnek, akármilyen nyelven írva – ugyanegy zamatja van, mint ahogy a rózsa egyformán illatoz Calcuttában, avagy Firenzében.”¹¹ Az erdélyi színházakat felügyelő román író nem véletlenül kalandozott el Duna-medencén kívül fekvő városokba. Kitekintése összecsengett azzal a szándékával, hogy a román–magyar kultúrkapcsolatok rendszeréből kizárja a magyarországi magyarokat. Volt úgy, hogy ezért a húszas évek elején megtiltotta budapestiek vendégszereplését Erdélyben, azt állítván, hogy ily módon megvédi hazáját a revizionizmus hangadóitól.¹² Egyidejűleg magyar és német művészeket, írókat Erdélyből és Óromániából román közéleti körökbe

8 Goga: *Basarabia*, 414.

9 *Kulturpropaganda des Auslands*. Vö. *Români din Banatul sârbesc; Români din Macedonia*.

10 Hodoş A.: *Conspiraţia*, 1521; Popp: *Ce poate da Transilvania*.

11 Isac hozzászólása in: *Napkelet: A kultúrák közössége*, 46–47, itt 47.

12 Isac hozzászólása in: *Napkelet: Mit kell tennünk erdélyieknek*, 1464–1465. Vö. Janovics Jenő hozzászólásával uo. 1469–1471.

irányított. A kisebbségiek szellemi megnyilatkozásai a többségiekre is tartoznak, fedte fel indítékát, hiszen román határok között jöttek létre.¹³

Ez a felfogás a Népszövetség szellemiségéhez idomult. 1922-ben megalakult Genfben az Intellektuális Együtműködés Szervezete, amely – egy újabb világháborút megakadályozandó – a tudományos és művészeti munka összeegyeztetését tűzte ki világszerte megvalósítandó céljául. A győztes hatalmak szövetsége egyik alapelvét, a politikamentességet a népek kibékítésének szükség-szerűségéből következettette. A területi igények erőszakos érvényesítésének az emléke óva intette olyan tevékenységek támogatásától, amelyek alááshatták volna az új európai államrendet. Emiatt a népszövetségi szervezet, éppúgy mint alosztályai és egyik felső szerve, az Intellektuális Együtműködés Nemzetközi Intézete, szemet hunyt Kelet-Közép-Európa területi, államjogi és társadalmi alakváltozásainak interetnikai és intraetnikai vonatkozásai fölött. Egyetemes művelődési eszményét a politikai nemzetek, vagyis az államközösségek szolgálatába állította – Bukarest meglegedésére és támogatásával. 1920 óta a genfi román küldöttségek országuk belpolitikai fejlődéséről tetszetős képet festettek, arra is utalván, hogy odahaza a többség a kisebbségekkel egyetemben építi tovább a megnagyobbodott hazát.¹⁴

3. A „belső egységesítést”¹⁵ óhajtották a romániai németek is, indítékuk azonban eltért a románokétól. Szóvivőik csatlakoztak azokhoz az európai államalkotók körén kívül rekedt gondolkodókhoz, akik szerint a politikai nemzetszemlélet hatástalanította a Népszövetség ellenőrizte kisebbségvédelmet. Ezért az 1925 óta Genfben, Bécsben, Bernben vagy Stockholmban évente megtartott kisebbségi kongresszusokon, valamint az 1922-ben megalakult

13 Isac: *Expoziția*. Vö. K. Lengyel: *Jászi (ebben a kötetben)*.

14 Iacobescu: *România și cooperarea intelectuală*; Uő: *România și Societatea Națiunilor*; Pham-Thi-Tu: *La coopération*.

15 Plattner: *Ein Jahr*, 484.

Európai Német Népcsoportok Szövetsége keretében az etnikai ügyek politikamentesítésének lehetőségeit mérlegelték. A kisebbségi internacionálé állandó titkára, a balti német Ewald Ammende volt az, aki egyik 1922-es emlékiratában – a *nemzet* és az *állam* szétválasztását elősegítendő – *nemzeti hűséget* és *államhűséget* különböztetett meg.¹⁶ Három évvel előtte Rudolf Brandsch, a Német-Szász Néptanács egyik oszlopos tagja, lándzsát tört a népközösség és az államközösség egyidejű érvényéért. „Ez a németiség Keleten”, elmélkedett a kelet-közép-európai és romániai német kisebbség távlatairól, „csak akkor tud fennmaradni, és csak akkor tudja teljesíteni feladatait, amelyeket teljesíteni köteles népegészével szemben éppúgy, mint azzal az állammal szemben, amelyhez tartozni fog, ha a mai újjáépítés során nem mulasztja el önmagát összefogni és megszervezni, tudniillik azt, hogy elfoglalja megfelelő helyét az új államalakulatban, és hogy különböző csoportjai között megteremtse és ápolja a kapcsolatokat.”¹⁷ *Kultúra* és *politika* illetően szembeállítás abból a kívánalomból fakadt, hogy a mindenkori német kisebbség állami ügyektől független, de azoktól nem teljesen elidegenítő illetékességekre tegyen szert.¹⁸

Brandsch gondolatban Órománia, a Bánság, Besszarábia, Bukovina és Erdély német csoportjait egyesítette. *Erdély* az ő felfogásában a *Szászföldet* jelentette. Szász pályatársai hasonlóképpen különválasztották a *Bánság*, *Szatmár-Máramaros* és *Erdély* fogalmakat, amikor a Kárpátokon inneni területet szemlélték; azon túl pedig Dobruzsát is hozzárendelték Órománia, Besszarábia és Bukovina együtteséhez.¹⁹ Ezen egység gondolat gyökere az 1919-es évbe nyúlt vissza, amikor is az erdélyi szászok központi politikai képviselője kinyilvánította, hogy a megnagyobbodott Románia

16 Ammende: *Gründe*. Vö. Viehhaus: *Die Nationalitätenfrage*.

17 Brandsch: *Zukunftsfragen*, 17.

18 Vö. Viehhaus: *Die Nationalitätenfrage*.

19 Brandsch: *Zukunftsfragen*; Csaki: *Grundsätzliches*. További forrásokhoz ld. Spek: *Bibliographie*.

minden más németjével együtt elfogadja az új államiságot.²⁰ A belhoni német politikusok, egyházi tisztségviselők és kulturális személyiségek e döntés hullámhosszán a romániai német néprészek jövőjét Szebentől Bukarestig, Temesvártól Csernovicig egyazon és anyaországukkal szellemileg összehangolt szövetségben tervezték, a szilárd „evangélikus és német” öntudatú erdélyi szászok vezetésével.²¹

4. A magyarok is napirendre tűzték a jellegzetesen kisebbségi egységesülést. A kolozsvári Magyar Szövetség 1921-ben „Románia egész magyarságának, mint egységes kisebbségnek” a képviselőre alakult meg. Az Országos Magyar Párt szintúgy „a romániai magyar nemzetiségű állampolgárok egységes és egyetemes politikai szervezeteként” és érdekében rendezte sorait 1922 decembere-től.²² A korábbi államalkotók most nyilvánosan egy más nemzetiségű államiség vállalóiként léptek fel, ki-ki a maga világnézeti pártállása szerint megszívvelve azt a fogadalmat, amelyet Kós Károly, a Szövetség és a lényegében párhuzamosan szerveződő Magyar Néppárt titkára, a *Kiáltó szó* címen rögzült, három részes röpiratban iparkodott sztánai otthonából a szélesebb nyilvánosság elé tárni: „Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és *akarunk* élni, tehát dolgozni fogunk.”²³ Ezért kifogásolta Szentimrei Jenő, a kalotaszegi frakcióvezér egyik újság- és szépíró elvbarátja, hogy az „erdélyi magyarság szervezettsége nem politikai, de kulturális egyöntetűsége: még most is hiányzik”. Majd így finomította tovább Kós gondolatmenetét: „A magyar vezetőktől Erdélyben a magyar

20 Mediascher Anschließklärung des erweiterten sächsischen Zentralaussschusses [1919. január 8.]. In: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, 266–268; Volksprogramm des 4. Sachsentages in Schäßburg [1919. november 6.]. In: Uo. 268–271.

21 Teutsch: *Vor neuen Aufgaben*, 16. Vö. Csaki: *Unser Kulturprogramm*; Korodi: *Umdenken*.

22 [A Magyar Szövetség alapítási okmányából]. In: Mikó: *Huszonkét év*, 24; [Az Országos Magyar Párt alapítási okmányából]. In: Uo. 41.

23 Kós: *Kiáltó szó*, 2. Kiemelés az eredetiben. Kós két tisztségéhez Mikó: *Huszonkét év*, 23–24.

kisebbség megszervezését várjuk egyetlen hatalmas kulturális lendületre, ahol párt és felekezeti ellentétek nélkül találkoznia kell mindenkinek, aki erdélyi és magyar, vagy a magyar kultúrával közösséget vállal.”²⁴ Ezen sorok elrejtett jelentését Kádár Imre író, publicista szintén polgári-plebejus módon öntötte alaptételébe, amely szerint a politikai intézmények a társadalom és az „igazi kultúra” érdekei ellen vétettek; ugyanis káros és hiábavaló, ha az új államok kormányai az uralmuk alá került magyarokat egymástól elszigetelik, hiszen minden magyar egyazon nyelvi-kulturális hagyományvilág szülötte, minekutána „az ötországbeli magyarság kulturális egysége [...] természet törvény”.²⁵ A rovat, amelyben ez a fejtegetés napvilágot látott, címe szerint a *Politika ellen* szerkesztődött, vagyis a magyar nemzet részeinek összetartozásáért is, a magyar országot összezsugorító határok viszonylagosításáért is.

A magyar kisebbségi vezetők a népközösségen belüli tájékozódásukkal annyiban hasonlítottak a szászokhoz, amennyiben apolitikusságukkal az adott történelmi helyzetben az államalkotás jogáról, nem pedig az egyenrangúság és egyenjogúság igényéről mondtak le. Egyéni volt viszont, ahogyan a „kultúrkisebbség”²⁶ elméletét földrajzilag behatárolták. Úgy, mint Kós, akinek művelődésszervezői látóköre Kolozsvártól Nagyszebenig, Brassótól Marosvásárhelyig, Nagyváradtól Aradig és Szatmárig terjedt.²⁷ A kalotaszegi csoportja köré szerveződött Magyar Néppárt, a konzervatív Országos Magyar Párt és az egyik-másik irányzattal rokonszenvezők a romániai magyarokon általában az erdélyi magyarokat értették, a székelyekkel együtt. Az illető területet fogalmilag Erdélyre és a partiumi Rézszekre osztották, azaz a történelmi Erdélyre, a Székelyföldre, valamint a Bánságra, Körös-vidékre és Máramarosra. Esetenként megkülönböztették a székelyeket szel-

24 Szentimrei: *Magyar kötelesség*, 132. Kiemelés az eredetiben.

25 Kádár: *A harmadik út*, 69. Kiemelés az eredetiben.

26 Albrecht: *Az erdélyi magyar kultúra*, 162.

27 Kós: *Collegium*.

lemi magatartásban a belső-erdélyi magyaroktól, amint emezeket is a partiumbeliektől. Ennek ellenére az „erdélyi magyar kultúráról”, Erdélyben kifejlődő „nemzeti művészetünkről”, az „erdélyi magyar irodalom feladatairól” értekeztek a politikai és a kulturális nyilvánosságban.²⁸ Az egész Erdélyre tekintettek, mihelyt a magyar kisebbség szerepkörét körvonalazták.

Ezt az önmeghatározást jelentős mértékben Jászi Oszkár ihlette. A nemzetiségi kérdés szociológus-politikus szakértője bécsi számúzetésben egy nemzeti kereteken túllépő tervet dolgozott ki a délkelet-európai népek együttélésére. Legkésőbb 1920-ban elejtette a magyar területi egység gondolatát, szóban-írásban immár minden nemzeti hegemonia ellen síkra szállva. Az államnemzet-eszme elméleti és gyakorlati alkalmazásának korabeli hatalmasait megszegyenítő magas mércét emelt, midőn az egyes nemzetek önrendelkezési jogát összekapcsolta a térség kulturális és gazdasági érdekeivel. Egy olyan nemzet- és államközi összefogás esélyeit latolgatta, amely győzteseket és legyőzötteket egyaránt szóhoz juttat és felemel. Az államfelettséggel azonos nemzetfelettséggel követelményével kiszélesítette Ammendéék és Brandschék sajátosan kisebbségi, németközpontú látóhatárát, amint kiderül a Dunai Népek Kultúrsvetsége alapítását célzó javaslatából is. Ez az értelmiségi szervezet a szellemi értékek cseréjén és egy kölcsönösen vonzó kulturális közeg megalapozásán örködött volna, munkájába bevonva többek között a „kultúrmagyarság” keletre tolt központját.²⁹ Jászi magyar hívei Romániában keresték is az utat a kelet-közép-európai egységbe, és ezt mint *erdélyi magyarok* tették, ellentétben az inkább több saját romániai központra figyelő és

28 [Bernády György beszéde a bukaresti parlament képviselőházában, 1922. április 10.] In: *Mémoire*, 140–143. Ld. vagy vö. Balázs: *Erdélyi magyar irodalom; Erdélyi írók almanachja*; Jancsó: *Erdélyi irodalom*; Kemény: *Irodalmi szervezkedés*; Kós: *Nemzeti művészetünk*; Uő: *Magyar képzőművészet*; Uő: *Kiáltó szó*; Ligeti: *Levél*; Paál: *Székegy*.

29 Jászi: *Az emigráció*. Vö. Hanák: *Jászi*, 85–108; K. Lengyel: *Jászi (ebben a kötetben)*.

nagynémet hangulatban *keleti német* melléknevet használó kisebbségekkel. Aligha meglepő tehát, hogy az *erdélyi gondolat*, *erdélyi szellem* és a *transzszilvanizmus* kifejezések 1920–1921 körül erdélyi magyar szerzőségű szövegekben honosodtak meg.³⁰

5. A transzszilvanizmus az „erdélyi ember világnézete”,³¹ jegyezte meg Szentimrei Jenő 1921-ben. Románok, magyarok és németek egyformán *transzszilvanisták* voltak-e, amikor a világháborút követő első évtizedben az önmeghatározás útján valaminő erdélyi különlegesség mellett foglaltak állást? Ez az erdélyi ember mindenesetre egy összállami társadalom tagjának ajánkozott, amelynek a maga módján összromán, összmagyar és össznémet kulturális távlatot nyitott. Az intraetnikai kitekintés határokra túlra a magyar és a német félnek volt szívügye; a román inkább államnemzet-tudatát ápolta; a magyarok a maguk államfelettségi gének kelet-közép-európai rendeltetését is kölcsönöztek, egy olyan szempontot, amely a románok és németek szövegeiből kimaradt. Ellenben mindhárom fél Erdélytől várta a legigényesebb hozzájárulást önmaga kibontakozásához. Így az elmélet tizenhat megyét a történelmi Erdélyben, négyet a Partiumban és kettőt a Bánságban – függetlenül a különböző fogalmi megnevezésektől és a hivatalos elvárásoktól³² – területi hivatkozási keretté: *régióvá* alakított a román állam hatáskörében.³³

30 Albrecht: *Erdélyi öntudat*; Buday: *Az erdélyi szellem*; Kádár: *Magyar múlt*; Kós: *Nemzeti művészetünk*; Ligeti: *Levél*; Paál: *Népkisebbségi politika*; Szentimrei: *Kultúrák*; Uő: *Erdélyi hivatása*; Uő: *Transzszilvanizmus*. A *keleti német* fogalomhoz ld. pl. Csaki: *Ostdeutsche Wissenschaft*. Vö. Kroner: *Die Beziehungen*; Pomogáts: *A transzszilvanizmus*.

31 Szentimrei: *Transzszilvanizmus*, 551.

32 Vö. Onişor: *Principii*; Văraru: *Centralizare*.

33 A *régió* fogalmához Gerdes: *Regionalismus*. A megyék román és német nevükkel: *Hetven év*, 121–122.

II.

6. A fenti régiókép Románia belpolitikai életének fő rendszerelméleti és kisebbségügyi vitáját élte a húszas években. Ebben az államközpont és Erdély álltak egymással szemben: egyfelől a mindenkori kormányzat és a román politikai-szellemi elit egy része, másfelől a Német Párt, a Román Nemzeti Párt, valamint a Magyar Néppárt, a Magyar Szövetség és az Országos Magyar Párt.³⁴

A jelszó, amely szerint „annál jobb a németeknek Nagy-Romániában, minél szorosabbak a kapcsolatok” egyes csoportjai között,³⁵ egy távlati program fölé íródott, amelynek célját Hans Otto Roth, a Romániai Németek Szövetsége főügyvédje, a Német Párt későbbi elnöke 1920 novemberében a saját „már létező törvényes önkormányzat” fenntartásában és kiépítésében körvonalazta, mégpedig községi, városi és megyei szinten.³⁶ Kós Károly 1921-ben „Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros kétmillió magyarja” számára „nemzeti autonómiát” követelt, amiért ellenszolgáltatásként Nagy-Románia az erdélyi magyarok sorában „megbízható polgárságot fog nyerni”.³⁷ A Kárpátokon inneni „geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség, történelmi szükségesség”³⁸ magyarázata ismételt előfordult az erdélyi magyar és német gazdaságpolitikai vagy társadalomtudományi írásokban.³⁹ Zágoni István jogász és hírlapíró, a *Kiáltó szó* egyik társszerzője, 1920–1921 fordulóján a „magyar nemzeti autonómiát” egy „nemzeti kataszter” alapján a

34 Személyi és tárgyi adatok a felsorolt pártokhoz, illetve a kormányzathoz: Kaser: *Handbuch*, 213–264; *Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa*, 517–548. A húszas évek román belpolitikájának gazdag irodalmából: Ciuperca: *Împrejurările*; Mușat – Ardeleanu: *România*; Nedelea: *Aspecte*.

35 Möller: *Deutsch-schwäbischer Kulturverband*.

36 Roth: *Politische Rundschau*, 149.

37 Kós: *Kiáltó szó*, 2, 5.

38 Uo. 5.

39 Pl. *Erdélyi kereskedelmi és iparkamarák memorandumai*; Roth: *Politische Rundschau*; Torday: *Az erdélyi tőzsde*.

kultúra, társadalom és gazdaság önálló irányítására kívánta megszervezni, és pedig mindazoknak, akik a „Románia számára kijelölt határokon belül magyarnak” vallották magukat. Terve legalább egy részleges „területi autonómiát” eredményezett volna a „nem egyes lakosságú helységeken”, vagyis az összefüggően magyarlakta területeken, magyar közigazgatással és bíraskodással, a nem magyar lakosság egyenjogúsága mellett.⁴⁰

A magyar és a német kisebbség korai autonómiatörekvései a gyulafehérvári ígéretnek jegyében fogantak, miután a román nemzetgyűlés Erdélynek és a Bánságnak „ideiglenes autonómiát”⁴¹ irányzott elő. 1918–1919-ben még a Nagyszébenben, majd Kolozsvárt székelő Kormányzótanács gyakorolta a fokozatosan meghódított magyar felségterületen az új hatalmat, Iuliu Maniu elnöklelte és az erdélyi irányultságú Román Nemzeti Párt befolyása alatt. Alig tizenöt hónap múltán azonban Alexandru Averescu tábornok Néppártja hangsúlyosan országos programmal átvette Románia vezetését. Első belpolitikai intézkedésével 1920 áprilisában véget vetett az erdélyi román főszerv működésének, és összehívta a Hivatalok Egységesítésének és Tehermentesítésének Központi Bizottságát. Ennek kötelékébe tartozott Kisinyovban, Csernovicban és Kolozsvárt egy-egy újonnan létesített besszarábiai, bukovinai és erdélyi Egységesítő és Tehermentesítő Regionális Bizottság, amelyeket a bukaresti kormányzat a csúcsszervhez hasonlóan maga alá rendelt. Miniszteri rendeletek aztán 1924-ig felszámolták a három regionális bizottságot is. Az egységesítő központosítás hivatalos indoklása szerint a területi szervezetek késleltették Nagy-Románia megszilárdulását, következésképpen az eltérő történelmi háttérű régiók fejlődését egyazon útra kellett terelni.⁴²

40 Zágoni: *A magyarság*, 32–35.

41 A gyulafehérvári egyesülési határozatok [1918. december 1.]. II. cikkely. In: Mikó: *Huszonkét év*, 265.

42 Iancu: *Die administrativ-institutionelle Einfügung*, 121–125; Uó: *Contribuția*, 299–306; Nistor: *L'Unification*, 133–142.

7. A német és a magyar kisebbségeknek emiatt át kellett gondolniuk éppen születő autonómiaterveiket. „A nagyromán birodalom öt területet ölel fel, amelyek évszázadokon át teljesen különböző kulturális és gazdasági keretben éltek”, értett egyet Hans Otto Roth az államközpont problémafelvetésével, a maga megoldása mellett azonban kitartott: „Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia egyetlen utódállamában sem olyan súlyos az egységesítés problémája, mint éppen nálunk. Ezért van létjogosultsága a regionalizmusnak, vagyis annak, hogy egy országrész alkotmányos autonómiára törekedjék”, arra, hogy „a törvényhozói jog részben átruházódjék az adott tartományra”. Az erdélyi szász politikus végül bejelentette, hogy nem fog megszűnni „a túlzott központosítás elleni védekezés és az önkormányzati intézmények védelme”.⁴³ Az *intézmények* kifejezés rávilágít Roth szokásos állásfoglalására „politikai ellenfeleink” egyik vádját illetően. Eszerint ő korántsem szorgalmazott „területi autonómiát”, amely „mint »állam az államban« minden új és megnagyobbodott birodalom rémképe szokott lenni”.⁴⁴

Kós Károly bővebben értelmezte az autonómiát a területi összefüggések taglalása nélkül. Fogódzónak azt állította, hogy az erdélyi magyarok, románok és szászok a kezdetektől *egyazon* közösséget alkottak: „Ezért van, hogy e csodálatosan egyéni föld minden kultúrprodukciónak, de magának az erdélyi embernek is két jellemző tulajdonsága van: az egyik, hogy az magyar, román avagy szász, de a másik, hogy egyúttal erdélyi. Ez az a fából vaskarika, ami minden Erdélyen kívül élő ember számára érthetlenné teszi Erdélyt” – annak ellenére, hogy a történelem bizonyítéka szerint „a belső egyéniség megőrzése nem zárta ki a közösséget” tágabb környezetéből.⁴⁵ Ezen értelemszerű elfordulást Óromániától igazolták azok az erdélyi német és román megnyilat-

43 Roth: *Politische Rundschau*, 557–558.

44 Uo. 26. Kiemelés az eredetiben.

45 Kós: *Beszélnék Erdély kövei is*, 139.

kozások is, amelyek a Kárpát-kanyart határként vonták meg egyfelől a „magyar–német”, „francia” vagy „európai”, másfelől a „balkáni–keleti” befolyásoltságú kulturális övezetek között.⁴⁶

Kós imént idézett esszéjét 1920 őszén, Bukarest egységesítő és központosító intézkedéssorozatának kezdetén jelentette meg. Egyszerre több politikai központtól tartotta magát távol, de anélkül, hogy bármelyiket nevének nevezte volna: „[...] amiképpen az erdélyi magyar elkülönül a magyarországitól nemcsak földrajzilag (sőt politikailag is), de kultúrában is, úgy a szász sem marad németországinak, a román sem függeléke pusztán a havasalföldinek vagy moldvainak.”⁴⁷ Ezzel a látélellettel Gyárfás Elemér közigazdász, újságíró is egyetértethetett a maga geopolitikai, kevésbé néplélektani-szellemtörténeti közelítésében. „Erdély földrajzi megalkotásánál fogva nem alkalmas arra”, vélekedett az Országos Magyar Párt vezetőségi tagja 1923-ban, „hogy egy tőle akár keletre, akár nyugatra fekvő államba *teljesen beolvadjon*. A történelem arra tanít, hogy ha nem lehetett *magja* valamely államalakulásnak, úgy legalább is bizonyos *különállást* kellett neki biztosítani, hogy földjén nyugalom legyen.”⁴⁸ Gyárfás az óhajtott különállást önkormányzati intézmények révén vélte elérhetőnek – de nem úgy, mint Roth, hanem Kós és Zágonyi módjára. Összerdélyi látószöge egy bizonyos mértékű területi önállóságot feltételezett.⁴⁹ Akárcsak Szentimrei Jenő is, aki 1922-ben a következőket írta minderről: „Mi autonóm Erdélyt akarunk, nemzeti autonómiákkal; ezt az autonómiát már most meg kell alapoznunk a lelkekben. Akarjuk, hogy itt az adott időre készen álljon a magyar autonóm nemzeti közösség teljes armatúrája: gazdasága, társadalma, közoktatása, irodalma, művészete, sajtója megszervezve, közigazgatásra és

46 Lovinescu: *Mai multă cultură*, 1; Brandsch: *Politische Bilanz*, 1; Uő: *Gesetz*, 2. Vö. *Inițiativa privată*.

47 Kós: *Beszélnék Erdély kövei is*, 138–139.

48 Gyárfás: *Erdély problémái*, 246. Kiemelés az eredetiben.

49 Uo. 260.

politikai vezetésre alkalmas emberkontingense kiválogatva és kinevelve.” Ha ezt a gondolatot központosító felfogásban továbbfonjuk, akkor a nemzeti autonómiák egymásmellettsége egyazon területen az intézmények kölcsönös függését és önszabályzó döntéshozatalokat látszik eredményezni – a három erdélyi nemzeti közösség olyan intézményesített szövetségét, amely valóban *állam* lehet az *államban*. „Némiképpen politikai kérdés is tehát ez a mi csakerdélyit akaró törekvésünk”, ismerte el Szentimrei.⁵⁰ Ezért – ennek élet tompítandó – másutt az irodalmi transzszilvanizmussal foglalkozott, nem rejtve véka alá, hogy „a más irányokban kifejlesztett transzszilvanizmusnak sem volnék ellensége”.⁵¹

8. Szentimrei hasztalan igyekezett apolitikussá szelídíteni politikai elképzeléseit. A román hatóságok bárminő Erdélyre alapozó mozgalmat politikai tételként kezeltek. Averescu tábornok, a központosítás egyik atyja, nem tűrt „erdélyiséget”; az összes régió érdekeit alárendelte az összállamiaknak.⁵² A belpolitikai befolyását 1926–1927-ig megőrző román Néppárt és az 1922 januárjában kormányt alakító Nemzeti Liberális Párt környezetében ugyan megkülönböztettek egy „kulturális regionalista” és egy „politikai regionalista” csoportot, azonban mindkettőt az „irredentizmus”, a „sovinizmus” és a „szeparatizmus”, általában az államellenesség vádjával illették.⁵³ A vádlottak padján nem csak magyarok és németek ültek. Sajtóhadjáratok indultak románok, így például a nagyváradi *Cele Trei Crișuri* folyóirat ellen is, amely a kulturális regionalizmust „művészeti eszmény”-ként méltató cikkeket közölt.⁵⁴ Szerkesztői és szerzői így emlékeztettek arra, hogy a román nép részei nem feltétlenül az onegy kulturális hátterűek

50 Szentimrei: *Kultúrák*, 7.

51 Szentimrei: *Transzszilvanizmus*, 550.

52 Averescu: „*Ardelenismul*”, 242. Vö. Averescu: *Apărarea*.

53 Ardeleanu: *Înfrângerea*; Hodoș A.: *Regionaliștii; Iredentismul funcționarilor unguri; Separatismul Ardealului*. Az időszak román belpolitikájához Nedelea: *Aspecte*.

54 Davidescu: *Note*, 151.

voltak – még ha egy országban éltek is –, az államnak pedig éppen ezért bátorítania és támogatnia kellett volna a regionális gyökerű és viszonylag igényes erdélyi román kulturális kezdeményezéseket.⁵⁵

Ilyen és hasonló elvárásokat mélyen elítélt – többek között – Moise Nicoară. A román Néppárt publicistája Ion Agârbiceanu szépírói művét porrá zúzva ecsetelte véleményét a regionalizmusról és az erdélyiségről: „Felléptünk a politikai regionalizmus ellen, amelynek elszigetelődési célzata nemzeti erőink szabad vérkeringését meggátolni próbálta; hát hogy ne taszítana bennünket ez a számalmasan szűk látókörű értelmiségi regionalizmus, amely a szétrombolt határok védelmére kelve Made in Transilvania címszó alatt, amely csak az iparban használatos, banalitást, középszerűséget és trivialitást hirdet.”⁵⁶ Az idézet burkolt mondanivalóját, azt, hogy a kulturális és a politikai regionalizmust egy töről fakadónak kellett tekinteni, Octavian Goga nyíltan terjesztette néppárthű publicisztikájában, amellyel a „*nemzeti védelem harcát*” vívta az „*autonomisták*” valamennyi irányzata ellen.⁵⁷

Így Hans Otto Roth hiába bizonygatta, hogy ő nem híve a földrajzi alapszempontrú önállósodásnak. Ahhoz, hogy ne tűnjék hűtlen állampolgárnak, olyannak, aki uralni akarja azt a területet, amelyre Romániának a maga boldogulásához szüksége van, a „területi autonómiát” 1924-ben is a „kulturális önrendelkezés” ellentétéként állította be.⁵⁸ A Goga-féle állásfoglalások azonban kioktatták: jelentéktelen szempont, hogy vágyik-e az erdélyi regionalista-autonomista külön politikai-jogi hatalomra.⁵⁹ A többségi vezetés az autonómiát veszedelmesnek hitte, lett légyen az bármely

55 *Inițiativa privată*, 226. Vö. Bota: *Cele trei Ardealuri*; Pteancu: *Cronica*; Sudețeanu: *Interesele*.

56 Nicoară: *Orizonturile*, 338–339.

57 Goga: *O apărare*, 172. Kiemelés az eredetiben.

58 Roth: *Zum Vortrag*.

59 Pl. olyanra, amelyet Zágoni: *A magyarság*, 32–35, egy kolozsvári magyar nemzetgyűlésből gyakorolt volna.

közösségé és mégoly szűk hatáskörű is. Éppen Erdély és Órománia kulturális összeillesztésén fáradozva nem engedhette meg, hogy a Kárpátokon túli románok külön útra térjenek. Az ország egységét 1918–1920-ban politikai értelemben hozta létre, kevésbé „kulturális tekintetben”, mivel a „szellemi elidegenedés jelei nehezebben törölhetők”, mint a politikaié, jegyezte meg egy néppárti publicista.⁶⁰ Ezért bírálta Nicoară Agârbiceanu erdélyi vonzalmait, vélte a nemzeti liberálisok kolozsvári lapja, az *Înfrățirea*, hogy Erdély román kézen sem szabadulhat meg a magyar befolyástól addig, amíg nem hat a „regáti szellem”.⁶¹ És ezért használta Goga a „román nép integritása” kifejezést.⁶²

A román Néppárt ideológusai nem csillapodó szenvedéllyel bírálták a Román Nemzeti Párt állítólag minden románok „lelki egyesülését” fékező politikáját. Szerintük Maniu és legközelebbi tanácsadói az 1922-es választási harcban is az „ardenism” bűnébe estek. „Elég kimondani az Ókirályság szót”, állapította meg egyik körlevelük, „és minden román, legyen az paraszt vagy birtokos, osszerezzen. Mi azonban ezért még ne bízzuk el magunkat. A mozgalom létezik ugyan, de még meg kell szervezni, hogy sikeres legyen”. Ez a román erdélyiség elsősorban a régió szociális és gazdasági viszonyainak méltánytalan kezelése miatt kárhóztatta a központi kormányzatból terjeszkedő nemzeti liberális erőket.⁶³ A megfelelő társadalompolitikai indíték vezette egyes erdélyi román szakírók tollát, akik a húszas évek legelején az „integrális gazdaság” tételével azt állították, hogy Órománia mezőgazdasága csakis egy erdélyi „autochton helyi iparral” kiegészülve válhat a román népgazdaság hasznára.⁶⁴

60 Balint: *În câmpul*, 499. Vö. Duca: *Să ne cunoaștem*; Tulbure: *Ruleta*.

61 „*Spiritul regătean*”.

62 Goga: *Școala*, 76. Kiemelés K. L. Zs.

63 A körlevelet ismerteti Bogdan-Duică: *Cele două Românii*. Vö. Goga: *Școala*; Hodoș A.: *Conspirația; Piedica unificării sufletești; Separatismul Ardealului*.

64 A forrásokból idéznek Saizu: *Opinii*, 400–401; Știrban: *Aspecte*, 218.

9. Az eddigiekből kitűnik, hogy a kultúra–politika, vagyis a területi autonómia–kulturális önrendelkezés ellentétpár a vizsgált időszakban aligha bizonyulhatott hasznos tárgyalási fogásnak transzszilvanisták, illetve regionalisták és ellenfeleik között. A kulturális autonomisták elismerést reméltek annak fejében, hogy nem bolygatták Erdély térben elképzelhető önállóságának a kérdését. Mégsem mondtak le arról, hogy a régiót kulturális, szociális és gazdasági tulajdonságai, valamint történelmi tapasztalatai alapján nemcsak egy fölérendelt *területi egységgel szemben*, hanem belső szerkezetében: *önálló térségként* is körülhatárolják, mégpedig úgy, hogy az ilyenképpen kettős ismérvű regionalizmusuk állásfoglalására késztesse az államközpontot.⁶⁵ Eközben korántsem hitték, hogy kulturális megnyilvánulások tartalomában és célzatban elkülöníthetők. Ellenkezőleg. Felfogásukban a költemény vagy a festmény politikailag éppolyan lényeges és szókimondó lehetett, mint a képviselőházi beszéd vagy a vezércikk egy belpolitikai rovatban.⁶⁶ Kultúra és politika tulajdonképpen feloldhatatlan kölcsönhatásának a tudatában a területi kérdéstről gondolták jogosan, hogy politikum. Ámde politikum rejtett pusztán kulturális jelenségekben is. Vitája nem az érvelés és ellenérvelés gyakorlatában zajlott, s még kevésbé olyan egyhangúlag elfogadott rendszerező elv tisztelében, amely az erdélyi regionalizmust egy veszélyes – azaz politikai – és egy veszélytelen – azaz kulturális – válfajba sorolhatta volna. Bekövetkezett az a helyzet, amelyet Carl Schmitt német államjogász így írt le: „Minden vallási, erkölcsi, gazdasági, etnikai vagy más jellegű ellentét politikai ellentétté változik, ha elég erős ahhoz, hogy az embereket barátokra és ellenségekre ossza.”⁶⁷ A központosítás néppárti és liberális személyiségei az autonomistákban vagy a regionalistákban fedezték fel az ellensé-

65 A regionalizmus ilyen értelmezéséhez Gerdes: *Regionalismus*; Schultze – Sturm: *Regionalismus*.

66 Vö. pl. Jancsó: *Erdélyi írók*; Nussbächer: *Kultur-Chronik*.

67 Schmitt: *Der Begriff des Politischen*, 37.

get, és gyanújuk az erdélyi román pártpolitikusokat sem kerülte el, akiktől pedig a lehető legtávolabb állt a területi autonómia gondolata.⁶⁸

III.

10. A központi hatalom elutasítóan válaszolt a román, a magyar és a német értelmiségiek erdélyi regionalizmusára. A bukaresti parlament 1923 márciusában kibocsátotta Nagy-Románia első alkotmányát, amely jóváhagyta az állam központosított jellegét, és a kisebbségieknek pusztán egyéni jogokat ígért. A 137. cikkely további egységesítési törvényeket jelentett be, amelyek 1928-ig sorozatosan napvilágot láttak.⁶⁹

A kutatás mindmáig nem foglalkozott behatóan a „modern transzilvanizmus”⁷⁰ ezen alkotmányjogi és társadalompolitikai vonatkozásával. Az 1918-tól 1940-ig terjedő, alapvetően magyarnak tekintett áramlatot a *korai* vagy *kezdeti*, és a *helikoni* vagy *aulikus* változatra osztja be. Az időbeni határt a két részdőszak között az 1928-ban első évfolyamát indító *Erdélyi Helikon* folyóirattal vonja meg, amely elejétől fogva a transzilvanista eszmék esztétikai újrafogalmazását sürgette. Az átértékeléshez hozzájárult továbbá az 1930-ban megalakult *Erdélyi Fiatalok* szellemtudományi és szociográfiai munkája.⁷¹

A két világháború közötti transzilvanizmusról még nem készült átfogó elemzés; Pomogáts Béla az *Erdélyi Helikonra* összpontosít kismonográfiájában.⁷² Tudományos esszéket és rész-

tanulmányokat köszönhetünk – rajta kívül – Fábíán Ernőnek, Gáll Ernőnek, Cs. Gyimesi Évának, Láng Gusztávnak, Nagy Györgynek és Sárreți Sándornak, akik eszme-, irodalom- és művelődéstörténeti szempontból – nagy vonalakban egybehangzóan – arra következtetnek, hogy a modern transzilvanizmus Romániában élő magyar értelmiségiek szerteágazó gondolati építményeként három fő tételt tartalmazott: egyszerre volt az erdélyi népek összetartozásának hitvallása, vonzalom az erdélyi szülőföldhöz és művelődéspolitikai ügybuzgalom.⁷³

A hetvenes évek óta két – nem teljesen elkülönülő – irányzat értelmezi tárgyunkat. Az egyik egy *ideológiára* irányítja a figyelmet, amely az államalkotó tulajdonságát elvesztő erdélyi magyarság kultúrpolitikai és esztétikai-erkölcsi eszmélődését volt hivatott előmozdítani.⁷⁴ A másik inkább egy *esztétikai-irodalmi* programot méltat, amelynek megalkotói az erdélyiséget lírában, történeti regényben, esszében, valamint az irodalmi életben és az irodalompolitikában inkább színvonalassá, mint társadalmilag hasznossá óhajtották fejleszteni.⁷⁵ Minthogy a transzilvanizmus politikai alapjellegerre vonatkozó elszórt utalások⁷⁶ visszhangtalanul maradtak, általános érvényűvé fejlődött az a még tüzetes ellenőrzésre váró vélemény, hogy „a politikai transzilvanizmus félreértésekre adhat és adott okot”, amiért is kihangsúlyozandó, hogy ez a

68 Vö. Maniu: *Problema minorităților*.

69 Constituția din 29. martie 1923. In: *Istoria României*, 58–71. Ld. *Istoria dreptului românesc*, 231–348; Nagy L.: *A kisebbségek*, 25–31, 87–200; Nistor: *L'Unification*; Sachelarie – Georgescu: *Unirea*.

70 Nagy Gy.: *A kezdeti transzilvanizmusról*, 1652.

71 Csapody: *Őnazonosság*; Nagy Gy.: *A kezdeti transzilvanizmusról*; Pomogáts: *A transzilvanizmus*; Sárreți: *A transzilvanizmus*.

72 Pomogáts: *A transzilvanizmus*.

73 Fábíán: *Azonosság*; Gáll: *A „kisebbségi humánus”*; Cs. Gyimesi: *Előszó*; Uő: *Elméleti alapok*; Uő: *Gyöngy*; Láng: *Jegyzetek*; Uő: *Vidék*; Uő: *Egy őnmeghatározás*; Nagy Gy.: *A kezdeti transzilvanizmusról*; Uő: *Gondolat*; Uő: *Szimbolikus illusztráció*; Pomogáts: *A transzilvanizmus*; Sárreți: *A transzilvanizmus*.

74 Csapody: *Őnazonosság*; Fábíán: *Azonosság*; Gáll: *A „kisebbségi humánus”*; Cs. Gyimesi: *Elméleti alapok*; Uő: *A teremtő fájdalom*; Uő: *Gyöngy*; Láng: *Jegyzetek*; Uő: *Vidék*; Uő: *Egy őnmeghatározás*; Nagy Gy.: *A kezdeti transzilvanizmusról*; Uő: *Gondolat*; Uő: *Szimbolikus illusztráció*; Sárreți: *A transzilvanizmus*.

75 Dávid – Marosi – Szász: *A romániai magyar irodalom*; Cs. Gyimesi: *Előszó*; Uő: *Elméleti alapok*; Uő: *Gyöngy*; Kántor – Láng: *Romániai magyar irodalom*; Pomogáts: *A transzilvanizmus*; Szávai: *Helyzettudat*; Tolnai: *Erdély*.

76 Pl. Cs. Gyimesi: *Egy létszimbólum*; Fábíán: *Azonosság*.

mozgalom „nem politika volt, hanem a nemzetiségi (kisebbségi) politika morálja akart lenni”.⁷⁷

11. Jelen tanulmány fejtegetései és az újabb nyugat-európai regionalizmus kutatás idevágó elméleti útmutatásai a vizsgálatok módszertani és tartalmi bővítését indokolják. Anélkül, hogy máris kiérdemelné a *regionalizmus* gyűjtőnevet, a *korai* transzszilvanizmus a román állam politikai rendszerében egyrészt olyan regionális mozgalomként tűnik ki, amelyet nem feltétlenül összefüggő területen élő kisebbségek jogaik megszerzéséért és védelmében irányítottak a központosító tényezők ellen.⁷⁸ Ama gyakran emlegetett „kisebbségi humánus”⁷⁹ következőleg nem szépségeszményként, hanem pártpolitikai és társadalmi viszonylataiban érdemel kiemelt figyelmet – még akkor is, ha az egykori állásponthoz alátámasztó esztétikai elvek teljesen meg nem kerülhetők. Az áramlatot másrészt ajánlatos „modernizációelméleti távlatban” is szemlélni, vagyis „a regionális politika és gazdaságfejlesztés összefüggésében”, amelyben „a nemzetállam integrációhiánya egy regionális tiltakozási mozgalomban nyilvánul meg”.⁸⁰ Az eddigi magyar- és irodalomközpontú munkálatok továbbfejlesztése tehát a nemzet- és a rendszerpolitikai szempontok párhuzamos elemzését követeli meg, hiszen láttuk, hogy nem csak „az 1929-ben, 30-ban dolgozni kezdő erdélyi nemzedék vette észre, hogy a transzszilvanizmus társadalmi és gazdasági kérdés is”.⁸¹

Egy ilyen széles alapokat lefektető értekezés felteheti, hogy a húszas évek romániai román–magyar–német viszonyrendszerét két pilléren nyugodott: az egyik oldalon az államközpont moldvai-havasalföldi történeti közegén, a másikon a tágabb értelemben vett Erdélyen. Románok, magyarok és németek egyrészt egymás

77 Szávai: *Helyzettudat*, 39. Kiemelés az eredetiben.

78 Vö. Schultze – Sturm: *Regionalismus*, 380.

79 Gáll: A „kisebbségi humánus”.

80 Schultze – Sturm: *Regionalismus*, 380.

81 Tolnai: *Erdély*, 299.

között a régióban, másrészt együttesen vagy külön-külön Óromániával hozhattak létre kapcsolatokat. Kultúrtörténeti és szociológiai kivetítésben egy szövetségi társadalom hordozói voltak mind interetnikai, mind intraetnikai síkon. A bánági sváboktól az erdélyi szászokig, valamint a bukovinai, besszarábiai és dobudzsai németekig, az erdélyi románoktól a regátiakig, a belső-erdélyi vagy partiumi magyaroktól a székelyekig jelentős részben eltérő vallási, szociális-gazdasági és történeti szerkezetű csoportokban éltek.⁸² A kisebbségiek az állami nemzetiségpolitika céljától és tényleges működésétől függetlenül is viszonyulhattak a többségiekhez, ha emezek nem támogatták a bukaresti kormányzatot, vagy ha a magyarok és a németek politikamentes kapcsolatokat kerestek, miután csalódtak a román államideológusokban.

Azonban a magyarok és a németek az erdélyi románokban éppúgy, mint a regátiakban főként az államot tevőlegesen alkotó, és emiatt a központot politikailag is képviselő többséget láthatták, amellyel a maguk és a tágabb köz ügyei összekötötték őket. Délkelet- és Kelet-Közép-Európa átrendeződése a világháború után egy funkcionális-alkotmányjogi szövetkezési formát is kínált nekik, ezt viszont elsősorban interetnikai síkon. Miközben a kialakuló román nemzetállam keretében a történeti Erdély és a Részek magyar népessége nemzeti kisebbséggé vált, a Kárpátokon inneni németiség története is alakot váltott azáltal, hogy a korábban Bécsben, illetve Budapesten székelő kormányhatalom Bukarestbe került. Amikor mindkét nemzeti közösség vezetői állampolgári hűségükről biztosították a román államot, időszerűen feladták azt az igényt, hogy államalkotó anyanemzetük kötelékében maradjanak, illetve hogy egykori hazájukhoz tartozzanak továbbra is. Önálló regionális, nyelvi-kulturális és vallási fejlődésükbe vetett hitükkel egy olyan „intézményes kompromisszum”-ra törekedtek, amely – a legjobb föderalista hagyomány szellemében – „az

82 *Hetven év*; Illyés: *Nationale Minderheiten*. Vö. Reissert: *Föderalismus*, 238–239.

integráció és az életkörülmények azonossága között egyfelől, valamint a regionális önállóság és sokféleség között másfelől” jön létre.⁸³

12. Legkésőbb 1923 tavaszára bebizonyosodott, hogy az államközpont nem hajlandó erre a szövethetési kompromisszumra. Az alkotmány 1. cikkelye „egységes és oszthatatlan nemzetállam”-nak nevezte a román királyságot.⁸⁴ Körülhatárolható területek autonómiáját és az ezzel kapcsolatos hatalommegosztást össz állam és államrészek között törölte a politikai megoldások sorából. A minél erősebben központosítandó államigazgatás ellentmondott egy olyan nemzetiségi törvénynek és joggyakorlatnak, amely elismeri a kisebbségek csoportjogait akár személyi, akár területi alapon. Tekintettel az életkörülmények ugyancsak központilag szentesített egységesítésére,⁸⁵ felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán érdekelte-e a román politikai vezetést a magyarok és a németek állampolgári hűsége? Nem éppen megvédhetően vagy valóban hűtlen polgárookra volt-e szüksége ahhoz, hogy irredentizmus- és *állam az államban*-vitát gerjesztve nyilvánosan leleplezhessen államellenes elemeket? Nem az autonómiaellenes nemzetiségpolitikáját kívánta-e ily módon ország-világ előtt igazolni? Nem készült-e zsákutcába hajtani a kisebbségeket: megvonni tőlük a kritikus vagy ellenzéki többséggel való – és a maga hatalmát esetleg veszélyeztető – kapcsolatteremtés lehetőségét?⁸⁶

Nagy-Románia egységesített-központosított jellege 1924 és 1928 között megerősödött. Új törvények az 1918 előtt keletkezett, majd az impériumváltás után ideiglenesen érvényben maradt jogi normákat szüntették meg. A korai húszas évek Erdélyében használatosak voltak még a 16. századból áthagyományozódott werbóczyánus magyar szokásjog, az 1811. évi Általános Osztrák

Polgári Törvénykönyv – az 1853-as utólagos változtatások nélkül –, a magyar polgári törvények, királyi határozatok és miniszteri rendeletek gyűjteménye az 1867–1918-as időszakból, a román Kormányzótanács 1919–1920-as rendeletei, valamint néhány cikkely Románia 1866-os alkotmányából.⁸⁷ A kisebbségek előnyét szolgáló jogszabályok híján⁸⁸ a magyarok és a németek pedig újra meg újra arra kényszerültek, hogy felülvizsgálják állam- és társadalomelméleti elképzeléseiket. Hiszen ha egyszer felismerték, hogy a kormányzat ellenáll az erdélyi régió bármilyen önállósításának, és ezáltal megakadályozza csoportos „akkulturációjukat”⁸⁹ is, úgy dönteniük kellett: fenntartsák-e még az államközpontnak jelzett kompromisszumajánlatot? És ha igen, melyik formában?

13. Az a megfontolás, hogy létezhet egy alternatíva a funkcionális-alkotmányjogi szövethetéshez, a politikamentesség csíráját rejtette magában. Ebből a szemszögből az interetnikai viszonyoknak olyan keretekbe kellett volna áthelyeződniük, amelyekben a hitelét veszített, mert népeket elválasztó politika nincsen jelen. „Hiba, ha a politika azt hiszi, hogy mindenütt nélkülözhetetlen.”⁹⁰ Többek között ezt a tételt igazolandó fejlődtek ki Erdélyen belül magyar–szász kapcsolatok a húszas évek második felében. Ezeknek alappillére ugyanis a személyes ismeretség volt. Főként írók közeledtek egymáshoz: fordították és méltatták egymás műveit, léptek közösen közönségük elé, szöttek kiadói terveket.⁹¹ A szellemi alkotómunka magyar napszámosai mégis zsákutcába juthattak azon igyekezetükben, hogy a kisebbségpolitikai balsikerek ellensúlyozására szűkebb társadalmukat kultúrtörténeti-szociológiai értelemben föderalizálják.

83 Reissert: *Föderalismus*, 240.

84 Constituția din 29. martie 1923. In: *Istoria României*, 58.

85 Ld. a 42. jegyzetnél.

86 Az ilyen értelmű *szegregáció*hoz vö. Müller H.: *Minderheiten*, 302.

87 *Istoria dreptului românesc*, 231–348; Sachelarie – Georgescu: *Unirea*.

88 Uo.; Nagy L.: *A kisebbségek*, 87–200.

89 Müller H.: *Minderheiten*, 302.

90 Weiss: *Petőfi*.

91 Folberth: *Die Stunde*; Ritoók: *Kettős tükör*.

Nagy becsben álló történelmi regényeik és egyéb historizáló írásműveik dicshimnusza a hajdanvolt viszonylagos erdélyi autonómiáról és türelemről hamisan csenghetett a románok fülében, akiknek ősei a magyar, a szász és a székely rendi nemzet mellett csupán megtűrt lakosok voltak az Erdélyi Fejedelemségben. Líriai felajzott természetelményük és mítosz övezte lelki regionalitásuk⁹² a politikailag beárnyékolt mindennapok elkendőzésével fenyegetett. A történelmi tapasztalat-távlat és a képlékeny szülőföldkép elősegítette az erdélyi magyar önértékelést, egyben nyitva hagyva az utat a másik két nemzeti csoport felé. Mégsem pótolható párt- és társadalompolitikához igazított gondolatmeneteket és tetteket. A magyar transzszilvanistáknak nem átszellemülten, hanem mindennapos érdekegyeztetésekben kellett bebizonyítaniuk, hogy nemzeti hovatarozásuk eszmei vállalása nem zavarja részvételüket Nagy-Románia társadalmi életében, sőt, esetenként a többség ügyei iránti érdeklődésüket sem gyengíti. Ehhez erdélyi, egyszermind állampolgári tudatukat nyíltan és felülvizsgálhatóan, tehát hasonlatmentesen kellett megjeleníteniük, lehetőleg szervezeten és a saját nyelvi-kulturális közegen túllépve.

14. A transzszilvanista mozgalom interetnikai intézményesítése, amelynek feltételeivel és eredményeivel a szakirodalom mindmáig nem foglalkozott alaposan,⁹³ szükségképpen a funkcionális-alkotmányjogi szövetkezés esélyét villantotta volna fel. Kiutat is jelezhetett volna abból a többséghez fűződő ellentmondásos viszonyból, amelybe a kisebbségellenes államideológia a magyarokat és a németeket sodorta. Ugyanis a román szellemi és politikai elit egyes csoportjai nem idegenkedtek attól a gondolattól, hogy az állam felépítése igenis tükrözze az összes régió – nem csak Erdély – különféle sajátosságait. De milyen cézzalattal tükrözze? A helyi jegyek megőrzése vagy összehangoltabb kiegyenlítése végett?

92 Vö. Pomogáts: *A transzszilvanizmus*.

93 Vö. a 73., 74. és 75. jegyzetben felsorolt munkákkal.

Egyesek „Erdélyt az erdélyieknek”⁹⁴ perelve azok véleményét osztották, akik szerint az erdélyiek járulhattak hozzá leginkább a nemzeti ellentétek áthidalásához és az ország rendszerpolitikai megszilárdításához.⁹⁵ De a Nagy-Románián belüli interetnikai kapcsolatok oly gyakran remélt konszolidáló szerepe mögött meghúzódhatott az állam egységesítésének és központosításának a szándéka is. „A jövő Erdélye”, írta példának okáért a *Cele Trei Crişuri* egyik munkatársa 1923-ban, „nem lesz többé az a térség, amelyben emberek ütköznek. [...] És akkor Erdély szolidaritása mindenki szolidaritása lesz”.⁹⁶ A regionalizmus többértelmű összromán kezelésére jellemző, hogy a nagyváradi lap fennebb említett regáti szemléletű bírálóihoz a kolozsvári *Tara Noastră* is csatlakozott, és hogy ez a Goga vezette folyóirat hevesen bírálta Garabet Ibrăileanu irodalomkritikus Iaşi-ban megjelent dolgozatát a román irodalom külön moldvai, havasalföldi és erdélyi jellegéről.⁹⁷

A transzszilvanizmus tehát nem csak erdélyiek között található társakra, és a román–magyar–német szövetkezés az összállamra kiszélesítve akár meg is erősödhetett volna. Emiatt a továbblépő kutatás alapkérdése nem az, hogy az áramlat politikai volt-e vagy sem – hiszen bizonyos mértékig mindig az volt. Fontosabb kideríteni, hogy léteztek-e sajátosan magyar, román és német alakjai,⁹⁸ valamint hogy kisebbségvédelmi vetülete kiegészült-e regionalista modernizációs elemekkel. Ezt az összetett kérdést egy olyan tipológia válaszolhatja meg, amely egyaránt figyelembe veszi a regionalitás mértékét és az etnikai jelleget.

Ha Nagy-Románián belül kívánták egyengetni régiójuk önálló útját, a transzszilvanistáknak végső soron azt a felfogást kellett

94 *Dl. Alexandru Vaida vorbeşte despre „unificare”*.

95 Bacaloglu: *Un an*. Vö. K. Lengyel: *Jászi (ebben a kötetben)*.

96 Bota: *Cele trei Ardealuri*, 174. Ld. még Sudeşteanu: *Interesele*.

97 *Cărţi şi reviste*; Ibrăileanu: *Characterul*.

98 Mélyebb elemzés nélkül román, illetve német típusra utaltak legutóbb Gajdos Balogh: *A transzszilvanizmus*; Schuller-Anger: *Kritik*; Wittstock: *Der Kulturbegriff*; Uő: *Über den Transsilvanismus*.

érvényre juttatniuk, hogy a román nép akkor is alkothat egy önrendelkező és többnemzetiségű államot, ha a maga szubjektív és objektív alkotóelemei régióról régióra különböznek; hogy jóléte nem egy bizonyos terület birtoklásából és a mereven egy mérce szerinti kormányzásból következik. Ekképp a „*territoriocentrikus*” nemzetfelfogás⁹⁹ bírálójává jelentkezett a húszas évek transzszilvanizmusa. Sikere jelentős mértékben függött attól, hogy képes volt-e a kisebbségi és az általános polgári jogokat egy követelési katalógussá ötvözni. Ezt a feladatát pedig nem oldhatta meg anélkül, hogy rámutasson: téved az államideológia, amikor azt állítja, hogy a nyelvek, vallások, jogszokások, társadalmi-gazdasági modellek, általában az életkörülmények és a mentalitások alkotmányosan védett sokszínűsége csorbát ejtene a többség önbecsülésén, és előbb-utóbb Erdély politikai elvesztéséhez vezetne. A román oldal ettől a félelemtől csakis azon kompromisszumfelek közreműködésével szabadulhatott meg, akik saját nemzeti érdekük figyelembevételével nem zárták ki eleve az összállami problémák regionális megoldását.

[1987, 1992]

99 Bibó: *A kelet-európai kisállamok*, 230. Kiemelés az eredetiben.